

ları kabul edilmiştir. Rivayet ehliyetinin yaşla değil ilim ve akılla ilgili olduğunu bellişten âlimler, hadis rivayet edenlerin bulunmadığı bir bölgede yaşayan muhaddisin bildiği hadisleri nakletmesini gereklî görmüşlerdir. Nitekim Said b. Cübeyr, Nehâî ve Ömer b. Abdülazîz gibi muhaddislerin elli yaşına varmadan vefat etmeleri onların erken devirlerden itibaren hadis rivayet ettiklerini göstermektedir. Buhârî'nın ergenlik çağında iken rivayete başlayıp bazı hocalarının hatasını düzelttiği, Mâlik b. Enes'in on yedi yaşında, İmam Şâfiî'nin yine gençlik çağlarında hadis naklettiği bilinmektedir. Öte yandan muhaddisin hâfızasının zayıfladığı ve kendisinde bunama alâmetleri belirdiği zaman rivayeti bırakması uygun görülmüş, sağlam hâfızalarıyla 100 yaşından sonra da rivayette bulunan Hâkim b. Hizâm gibi sahâbîlere, Hasan b. Arefe, Ebü'l-Kâsim el-Begavî ve Ebü't-Tayyib et-Taberî gibi muhaddislere bakarak bazlarının ileri sürdürdüğü gibi seksen yaş rivayet sınırlarının sonu olarak kabul edilmemiştir. Bir kısım âlimler muhaddisin hocaları, ayrıca kendinden daha bilgili ve yaşılı hadis âlimleri hayatı iken rivayete başlamasını uygun görmemiş, bunun aksını savunan âlimler ise Resûl-i Ekrem henüz hayatı iken Hu-lefâ-yi Râşîdîn, Abdurrahman b. Avf, Muâz b. Cebel ve Zeyd b. Sâbit gibi sahâbîlere fetva vermelerini delil olarak zikretmişlerdir.

İyi yetişmiş bir muhaddisin hadis rivayet ederken, özellikle rivayet yollarının en değerlişi kabul edilen imlâ yoluyla hadis okuturken önce abdest alması, kendine çekidüzen verip mecliste baş köşeye oturması, Kur'an okunduktan sonra besmele, hamdele, salâtü selâm ve dua ile rivayete başlaması, yine dua ve hamdele ile dersini bitirmesi, hadisleri anlaşılır bir tefsîrî okuması gerektiği belirtilmiş, rivayete son verirken zühd, edep ve güzel ahlâkla ilgili bazı ibretli hikâyeleri ve şiirleri yine senedleriyle birlikte nakletmesi uygun görülmüştür (ayrıca bk. İMLÂ).

Muhaddis, imlâ meclislerinde rivayet etmek üzere hadis secerken talebenin ve dinleyenlerin seviyesini dikkate almalı, halkın bulunacağı derste anlaşılması güç hadisler yerine İslâm'ı yaşamayı öğreten hadisler okutmalıdır. Gazzâlî muhaddisin edebinden söz ederken onun hedefinin doğruya aramak, yalandan uzak durmak, sika râvilerden meşhur olan hadisleri ve müslümanlara gerekli olan farz, sünnet ve edeple ilgili hususları rivayet etmek,

genel kabul görmeyecek rivayetlerden uzak durmak, önceki âlimler arasında geçen tartışmalardan söz etmemek, şaka yapmamak, anlaşmazlık ve çekişme konularını en aza indirmek, ilmini idarecilerin ayağına götürmemek, kendi kitabında bulunmayan hadisleri rivayet etmemek, bir hadisi başka bir hadisle birleştirmemek, hadis öğrenimi sırasında fazileti davranışları ve önemli görevleri ihmâl etmemek olduğunu söylemiştir (*el-Edeb fi'd-dîn*, s. 137-138).

Güçlü hâfızalarıyla tanınan muhaddisler her dönemde itibar gösterilmiştir. uğradıkları şehirlerde kendilerinden rivayete bulunmak isteyen binlerce hadis talebesinin ve halkın toplandığı meydanlarında hadis rivayet etmeleri sağlanmıştır. Yezid b. Hârûn için Bağdat'ta kurulan böyle bir meclisi gören devrin halifesini yanındakilere, "İşte asıl mülk ve saltanat budur" demiş (Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü aşâhibî'l-hâdiş*, s. 100), Hârûnürresîd, Kadî Yahyâ b. Eksem'e rütbesi halifeden dâha yüksek birini tanıüp tanımadığını sorduğu zaman onun hadis rivayet etmeye olan bir muhaddisi göstermesi üzerine halife bunun çok doğru bir tesbit olduğunu kabul etmiştir (a.g.e., s. 99-100). Muhâtemelen bu olaylardan hareketle veya Resûl-i Ekrem'in daha sonraki devirlerde gelip hadislerini rivayet edecek olanlara "halifelerim" dediğine dair bir rivayete dayanarak (Heysemî, I, 126) derin hadis bilgisi ve güçlü hâfızasıyla ünlü muhaddisler "emîrû'l-mü'minîn fi'l-hâdiş" diye anılmıştır.

Hadis öğrenmek ve öğretmek isteyenlerin uyması gereken kurallara dair çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Bunlardan Hatîb el-Bağdâdî'nin *Muhtaşaru Naşîhati ehli'l-hâdiş ve el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, Bedreddin İbn Cemâ'a'nın *Tezkiretü's-sâmi'* ve 'l-mütekâllim fî edebi'l-'âlim ve 'l-müte'allim adlı eserleriyle İbrahim Hatiboğlu'nun *Hadis Usûlü Kaynaklarına Göre Hadis Öğrenim ve Öğretim Âdâbı* adlı yüksek lisans çalışması (bk. bibl.) anılabılır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müslüm, "Kâder", 34; Ebü Dâvûd, "İlim", 12; Râmhürmüzi, *el-Muhabbişü'l-fâsil* (nşr. M. Acâcî el-Hatîb), Beyrut 1391/1971, s. 377; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (nşr. Mahmûd Tahhân), Riyad 1403/1983, I-II; a.mlf., *Şerefü aşâhibî'l-hâdiş* (nşr. M. Said Hatiboğlu), Ankara 1991, s. 98-105; a.mlf., *Muhtaşaru Naşîhati ehli'l-hâdiş* (nşr. Nasr Ebû Atâyâ, *Mecmû'atü resâ'il fi 'ulûmi'l-hâdiş* içinde), Riyad 1415/1994, s. 109-126; Gazzâlî, *el-Edeb fi'd-dîn* (a.mlf., *el-Münâķiz mine'd-dâlâl* içinde), Beyrut 1408/1987, s. 137-138; Kâdî

iyâz, *el-İlmâ'* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1389/1970, s. 199 vd.; İbnü's-Salâh, *Muķaddime* (nşr. Âîşe Abdurrahman), Kahire 1411/1990, s. 419-436; İbn Dakîkul'id, *el-İktîrâh* (nşr. Âmir Hasan Sabrî), Beyrut 1417/1996, s. 244-256; Bedreddin İbn Cemââ, *Tezkiretü's-sâmi'* ve 'l-mütekâllim fî edebi'l-'âlim ve 'l-müte'allim (nşr. Seyyid Muhammed Hâşim en-Nedîvî), Amman 1419/1998; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XIX, 366; Sübkî, *Mu'idü'n-ni'am ve mübîdü'n-nikam*, Beyrut 1407/1986, s. 66-67, 71-72; Heysemî, *Mecmâ'u'z-zevâ'îd*, I, 126; Şemseddin es-Şehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer fi tercemeți şeyhî'l-İslâm İbn Hâcer el-Askâlânî* (nşr. Hâmid Abdülmecîd - Tâhâ ez-Zeynî), Kahire 1406/1986, I, 17-28; a.mlf., *Fethu'l-muğîs*, Beyrut 1403/1983, II, 309-391; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî* (nşr. Abdülvahâb Abdüllâatif), Kahire 1385/1966, II, 125-158; Siddîk Hasan Han, *el-Hijâta fî zikri's-şîhâhi's-sitte*, Beyrut 1405/1985, s. 135-145; a.mlf., *Ebedü'l-ülûm* (nşr. Abdülcâbâr Zekkâr), Dîmaşk 1978, I, 124-134; Cemâleddin el-Kâsimî, *Kavâ'idü't-tâhâdîs* (nşr. M. Behcet el-Baytâr), Beyrut 1414/1993, s. 241-246; Tecrid Tercemesi, Mukaddime, I, 8-12; Abdülhay el-Kettâni, *Fîhrîsü'l-fehâris*, I, 71-76; Hüseyin b. Muhammed Şevât, *Medresetü'l-hâdiş fi'l-Kayrevân*, Riyad 1411, I, 310-317; İbrahim Hatiboğlu, *Hadis Usûlü Kaynaklarına Göre Hadis Öğrenim ve Öğretim Âdâbı* (yüksek lisans tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Siddîk Beşir Nasr, *Davâbitü'r-râvîye 'inde'l-mu-haddîsin*, Trablus 1992, s. 186-191; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 2-6.

 M. YAŞAR KANDEMİR

el-MUHADDİSÜ'l-FÂSIL

(المحذث الفاضل)

Râmhürmüzi'nin

(ö. 360/971)

hadis usulüne dair eseri.

Tam adı *el-Muhabbişü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* dir. Ashâbû'l-hadîsi kötüleyen bir grupta hadis ehlinin âdâbına rây etmeden hadis meclisi akdeden bazı şeyhlerin ortaya çıkması üzerine hadis talebelerini bunların etkisinden korumak amacıyla kaleme alınmıştır (Râmhürmüzi, s. 159-162). Mukaddimedede öncelikle ashâbû'l-hadîsi tenkit edenlere cevap verilmiş, ehl-i hadîsin değerine dair rivayetler bir araya getirilmiştir. Bu da müellifin bir usul kitabı yazmaktan çok ehl-i hadîse yönelik eleştirileri cevaplandırmak istediği göstermektedir.

el-Muhabbişü'l-fâsil'da yirmi iki konu ele alınmış olup bunlar sırasıyla sünneti nakletmenin fazileti, ilim öğrenmenin fazileti, hadis talebinde niyetin önemi, imlâ meclislerine katılma yaşı, hadis talebesinin dış görünümü, âîf ve nâzil isnad, rihle, hem rivayet hem dirayet ehlî olmanın fazileti, esmâ ve künâ ilmi, müttefik ve

müfterik ilmi, kitâbetü'l-hadîs, rivayeti kabul edilen veya reddedilenler, tahammûl yolları, hadiste lahn ve bunun tashîhi, mânâ ile rivayet, hadislerdeki celişkileri giderme yolları, müzakere, rivayet âdâbi, muhaddisin uyması gereken hususlar, hadis imlâ meclisleri ve kitap tasnifi konularıdır (Râmhûrmûzî, neşredenin girişî, s. 26-35). Her konu önce Hz. Peygamber'den gelen rivayetler, ardından sahâbe ve tâbiînin görüş ve uygulamaları, daha sonra ulemânın görüşleri işığında ele alınmıştır. Eserde rivayet âdâbi ile sene de dair hususlar üzerinde fazlaca durulmuşsa da daha sonraları hadis ilmine dahil edilen konular yanında bunların oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. Önceki devirlerin usule dair birikiminin bu kitapta bir araya getirilmesi onun bu sahada kaleme alınan ilk eser olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

Kitapta rivayet geleneği esas alınmış, mantıkî tahlillerin yerine ele alınan konulardaki merfû, mevkûf ve maktû' rivayetler çok defa senedleriyle sıralanmış ve fiili uygulamalara işaret edilmiştir. Son kısımlarda konular senedsiz zikredilmiştir. Müellif eserini talebelerine imlâ etmiş, pek çok muhaddis ondan rivayet icâzeti almıştır. Nûshâlarda râviler hocalarından söz ederken çoğunlukla Kâfi unvanını, bazan Ebû Muhammed künnesini, nâdi ren de İbn Hallâd ve Hasan b. Abdurrahman isimlerini kullanmışlardır.

Zehebî ve İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-Muhaddisü'l-fâsil'i*'n hadis usulü alanında yazılan ilk eser olabileceğini söylemeleri tartışmalara yol açmıştır. Ancak eserin, usul konularının önemli bir kısmını ele almasa bile sadece hadis usulüne tahsis edilmesi sebebiyle ilk olma özelliğini taşıdığı, daha önce Tirmîzî ve Şâfiî gibi âlimlerin eserlerinde usul meselelerine yer verilmekle beraber başka ilim dallarına ait konuların da bu kitaplarda yer aldığı ileri sürülmüş ve bu çalışmanın alanın ilk eseri olduğu görüşü savunulmuştur.

Konuları delilleriyle ortaya koyma düşüncesiyle eserde pek çok hadise, bu arada bazı zayıf ve mevzû rivayetlere de yer verilmiştir (Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, I, 126-127; Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylâî, I, 348). Kitaptaki hadislerin büyük bir kısmı tasnif dönemi eserlerinde de bulunmakla beraber müellif çok defa hadislerin bâb-ı ilgili kısımlarını vermekle yetindiği için meşhur musanneflerdeki rivayetlerle *el-Muhaddisü'l-fâsil'i*'da yer alanlar arasında zaman zaman lafız farklılıklarını meydana gelmiştir.

Muhammed Accâc el-Hatîb, kütüphanelerde ondan fazla nûşası bulunan eseri dört nûşasını esas alıp çeşitli fihristler eklemek suretiyle neşretmiştir (Beyrut 1391/1971, 1404/1984). Leonard Librande, *Contrast in the Two Earliest Manuals of Ulum al-Hadîth - The Beginning of the Genre* adıyla bir doktora tezi yapmış (Montreal 1976) ve bu çalışmada Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Ma'rifetü'l-ülümü'l-hadîs'i* ile *el-Muhaddisü'l-fâsil'i* mukâyese etmiştir. İzzet Tosun da *Dirâyetü'l-hadîs İlminin Doğuşu ve el-Muhaddisü'l-fâsil* ismiyle bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1986, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Râmhûrmûzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil* (nşr. M. Accâc el-Hatîb), Beyrut 1404/1984, neşredenin girişî, tür.yer; Zehebî, *Tezkiretü'l-hâfâz*, III, 905-906; a.mlf., *A'lâmü'n-nûbelâ*, XVI, 73-74; a.mlf., *Mîzânü'l-i'tidâl*, I, 126-127; Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylâî, *Nâsbû'r-râye* (nşr. M. Yûsuf el-Bennûrî), Kahire 1357, I, 348; İbn Receb, *Şerhü 'ileli-t-Tirmîzî* (nşr. Hemmâm Abdurrahîm Saîd), Zerkâ / Ürdün 1407, s. 41-42; İbn Hacer, *Nûzhetü'n-nazar Şerhü Nu'hbetü'l-fîker* Kahire 1352/1934, s. 2; Mahmûd et-Tâhhân, *el-Hâfuz el-Hâfiç el-Bâdgâdî ve eşeruhû fi 'ülümü'l-hadîs*, Beyrut 1401/1981, s. 395-404; Kettââî, *er-Risâletü'l-mûstetrafe* (Özbek), s. 314; İzzet Tosun, *Dirâyetü'l-hadîs İlminin Doğuşu ve el-Muhaddisü'l-fâsil* (yüksek lisans tezi, 1986), UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 81-91; İsmail L. Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, İstanbul 2003, s. 216; Ebû Mahfûz el-Kerîm Ma'sûmî, "Nażarât fî Kitâbi'l-Muğaddîsi'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î li'r-Râmhûrmûzî", *el-Bâ'sû'l-İslâmî*, XXX/6, Leknev 1985, s. 59; XXX/7 (1985), s. 91.

 İBRAHİM HATİPOĞLU

MUHADRAMÛN (المخضرون)

Câhiliye zamanında ve İslâm döneminde yaşadığı halde Hz. Peygamber'i müslüman olarak göremeyen kimselere verilen ad.

Sözlükte "sünnet olmamak; nesbi kârîşik olmak" gibi anımlara gelen **hadrâme** kökünden türeyen **muhadram** kelimesi (çoğulu muhadramûn) hem Câhiliye devrinde hem İslâmî döneme de yaşamış, Hz. Peygamber hayatı iken veya vefatından sonra müslüman olmuş, ancak onu mümin olarak görememiş kimseyi ifade eder. Buna göre muhadram, sahâbî veya tâbiî olduğu kesin şekilde bilinmeyen kişi olup Resûl-i Ekrem döneminde yaşadığı için ashap arasında yer olması gerekirken onu mümin sıfatıyla göremediği için sahâbeden sayılmamıştır. Sahâbe ile görüş-

tüğü için tâbiî sayılması mümkünse de Resûlullah devrinde yaşadığından onun vefatının ardından dünyaya gelen tâbiîlerden farklı görülmüş, bu sebeple hadisçiler tarafından sahâbe ile tâbiîinden ayrı bir nesil kabul edilmiştir. Ebû Mûsâ el-Medînî'nin muhadramûnun sahâbe arasında yer alması gerektiği yolundaki görüşü ise itibar görmemiştir (İbnü'l-Mü'lakkîn, II, 509).

İlk dönemlerden itibaren yapılan bu terimle ilgili tariflerin ortak özelliği, muhadramûnun hem Câhiliye zamanında hem İslâm döneminde yaşamış ve İslâm'a girmiş sayılmasıdır. İhtilâf edilen önemli hususlardan biri Câhiliye devrinin bitiş ve İslâm döneminin başlangıç sınırıdır. Bir görüşe göre Câhiliye ilk vahiy geldiği 610 yılında sona ermiş, o tarihten itibaren İslâmî dönem başlamıştır. Diğer bir görüşe göre ise Câhiliye dönemi Mekke'nin fethedilmesi ve bütün Arap yarımadasının İslâm'a boyun eğmesiyle bitmiştir (Ali el-Kârî, s. 598). Muhaddisler ikinci görüşü tercih etmiş ve Mekke'nin fethinden önce kendi kavmini yahut diğer kabileleri henüz İslâmîyet'i kabul etmemiş halde görenleri muhadram saymıştır. Nitelim Müslim b. Haccâc, hicretten sonra dünyaya gelen Yûsîr b. Amr el-Kindîyi Mekke'nin fethinden önce yaşadığı için muhadram kabul etmiştir (İbnü'l-Esîr, V, 520; Şemseddin es-Sehâvî, III, 165).

İhtilâf edilen ikinci konu ise hem Câhiliye'de hem İslâm döneminde yaşayan kişinin muhadram sayılabilmesi için Hz. Peygamber hayatı iken iman etmesinin gerekli olup olmadığıdır. İbn Kuteybe bu gibilerin Resûlullah'ın vefatının ardından, Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr ise Hz. Peygamber yaşarken İslâm'a girmiş olmalarının gerçinden bahsettiler halde müelliflerin büyük bir kısmı herhangi bir şarttan söz etmemiştir. Hz. Peygamber'i görüp onun vefatından sonra İslâmîyet'i kabul eden kimse Resûl-i Ekrem'in sohbetinde mümin olarak bulunmadığı için sahâbeden sayılmamış, hem Câhiliye hem İslâmî döneminde yaşaması sebebiyle muhadram olarak değerlendirilmiştir (Ali el-Kârî, s. 599).

Muhadram kelimesine dil ve edebiyat âlimleriyle tarihçiler farklı anımlar yüklemiştir, dilciler Hz. Peygamber'le görüşüp görüşmemeye, ona inanıp inanmama konusunu dikkate almadan ömrünün yarısı Câhiliye döneminde, yarısı İslâm devrinde geçen veya iki dönemde de eser veren şairlere muhadram demişlerdir. Nitelim her iki dönemde yaşadıkları ve sahâbî ol-